

УДК: 94(477) "1944"

І. Патриляк, д-р іст. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПРОТИСТОЯННЯ РЕЙДУЮЧИХ ВІДДІЛІВ УПА РАДЯНСЬКИМ СИЛОВИМ СТРУКТУРАМ НА ТЕРИТОРІЇ ЖИТОМИРЩИНИ ТА КИЇВЩИНИ ВЕСНОЮ 1944 Р.

У статті, спираючись на репрезентативну джерельну базу, детально висвітлено проблему рейду з'єднання Української повстанської армії "Базар" на територію Житомирської та Київської областей весною 1944 р. Здійснено максимально точну реконструкцію ходу боїв між підрозділами УПА, відділами військ НКВС, винищувальних батальйонів та Червоної армії.

Ключові слова: рейд, бій, дислокація, форсування, марш, оточення, атака, оборона, Українська повстанська армія, війська НКВС, винищувальні батальйони, Червона армія.

Останніми десятиліттями в українській історіографії однією із найбільш досліджуваних наукових проблем стало вивчення історії українського визвольного руху 1930-х – 1950-х рр., репрезентованого діяльністю Організації українських націоналістів та Української повстанської армії. Одночасно, наукові дискусії трансформуються авантюрними політичними діями у публічну "сварку", яка провокує громадянське протистояння, загрожуючи трансформувати війну пам'ятей у війну за пам'ять.

Зважаючи на таку неадекватну реакцію значної частини українського суспільства на елементарні спроби реконструювати/сконструювати неарадянський погляд на український визвольний рух, історикам, які досліджують дану тематику, слід особливо велику увагу звертати на деталі, не займатися створенням лише синтетичних, узагальнюючих робіт, але "занурюватися" в окремі епізоди визвольної боротьби, намагаючись через поглиблення знань про конкретне, розширювати горизонти загального знання.

На жаль, попри спроби окремих дослідників вивчати діяльність ОУН і УПА на території Центральної, Східної та Південної України, для масової свідомості український визвольний рух 1930-х – 1950-х рр. продовжує залишатися винятково західноукраїнським явищем. Можливо, це не в останню чергу пов'язано з тим, що, вивчаючи регіональну специфіку руху, вчені далеко не завжди висвітлюють його в усій хронологічній і фактологічній повноті, залишаючи поза дужками часто знакові епізоди та явища. Так сталося й із проблемою, якій присвячена пропонована стаття.

У вітчизняній історіографії є два узагальнюючі дослідження історії українського визвольного руху на Житомирщині – дисертація (згодом опублікована як монографія) Вікторії Жилік [1] та дисертація Івана Ковальчука [2]. Обидва науковці, на жаль, не зосередилися на вивченні протистояння між рейдуючими відділами УПА та військами НКВС на Житомирщині й західній Київщині весною 1944 р. У першому випадку, авторка лише побіжно згадала про них [1, с. 133-134], а в другому – вчений обмежився лише розглядом протистояння підпілля ОУН та УПА німецьким окупаційним силам.

На сьогодні виявлено п'ять ґрунтовних звітів (чотири повстанські й один радянський), які дозволяють доволі детально реконструювати події весняних 1944 р. рейдів відділів УПА територією Житомирської і Київської областей [3, 4, 5, 6]. У пропонованій статті ми зосередимося на першому великому рейді повстанських відділів у радянський тил, який здійснило з'єднання "Базар" у березні-квітні 1944 р.

Швидке просування німецько-радянського фронту на захід після подолання Червоною армією великої водної перепони Дніпра, підштовхнуло командування Української повстанської армії до втілення ідеї глибоких рейдів у тилі райони задля розпалення масштабних антирадянських повстань, які, врешті-решт мали завершитися революцією та розвалом СРСР. Істориками

глибше досліджено спроби повстанців передислокувати в Центральну Україну (Хмельниччина, Вінничина, Черкащина, Кіровоградщина) з'єднання УПА-Південь "Холодний Яр" [8, с. 472], яке завершилося наймасштабнішими боями, які коли-небудь проводили повстанці з військами НКВС в околицях с. Гурби [9, 10]. Менш відомі, аналогічні рухи в східному напрямку, які здійснювалися підрозділами УПА-Північ, Групи "Тютюнник", котра від липня 1944 р. йменувалася також З'єднанням груп "44" [5, с. 861].

Протягом перших місяців 1944 р. Група "Тютюнник" (1977 бійців) у складі чотирьох повстанських з'єднань ("Хмельницький" – 373 вояки, "Базар" – 148 вояків, "Крути" – 92 вояки, "Петлюра" – 387 вояків) та окремих відділів ("Ворона" – 80 вояків, "Моряка" – 45 вояків, "Пашенка" – 126 вояків, "Кори" – 136 вояків, "Вітра" – 32 вояків, "Бурі" – 63 вояки, "Бористена" – 65 вояків, "Сірого" – 150 вояків, "Недолі" – 280 вояків) дислокувалася на межі Рівненської і Житомирської областей, готуючись до переходу німецько-радянського фронту й глибокого рейду в тил Червоної армії [5, с. 861 – 866].

З початком весни 1944 р. з'єднання "Хмельницький" разом із прилученими до нього окремими відділами мало опанувати своєю діяльністю терени південно-західної, центральної і південної Житомирщини [5, с. 863], з'єднання "Базар" із прилученими окремими відділами – північно-східну Житомирщину і північно-західну Київщину (до Дніпра) [5, с. 865], з'єднання "Крути" – отримало завдання форсувати Дніпро і вийти в район діяльності на території Чернігівської області [5, с. 865], з'єднання "Петлюра", згідно планів командування, повинне було закріпитися в регіоні північно-західної та північної Житомирщини [5, с. 866].

Сподівання на успішне закріплення у визначених районах дислокації підігрівалися різними антирадянськими настроями, які були характерними для значної кількості мешканців України (особливо у сільській місцевості). Аби не бути голослівним, наведемо окремі витяги з "Довідки-Характеристики" Радомишльського району Житомирської області, складеної 28 березня 1945 р. начальником місцевого райвідділу НКВС лейтенантом держбезпеки Виноградовим [11, с. 471 – 511]. "Місто Радомишль в період громадянської війни було притулком різноманітного бандитизму, де він знаходив моральну та матеріальну підтримку. (...) В період німецької окупації, частина населення симпатизувало німцям, а особливо серед інтелігенції (...) В місті за рахунок інтелігенції була створена організація "ОУН" під керівництвом західняка "Степа". Вона була німецькими властями викрита, а її учасники арештовані (...) [11, с. 472-473]. Ще більш жахливими для радянської влади були характеристики сіл району. Наприклад, Лутівська сільрада: "В період Громадянської війни частина населення брало участь у бандах Соколовського й Мордалевича. Населення до радянської влади ставилося вороже. В колгоспи населення вступало пасивно. (...) На-

селення до партизанського руху ставилося погано, учасників партизанських загонів село не мало" [11, с. 474-475]; Межиріцька сільрада: "В період колективізації населення мало волинські тенденції. До радянської влади ставилося вороже. В 1932 р. місцевими політбандами здійснювалися терористичні акти (...) В період німецької окупації більшість населення до німців ставилося дружелюбно (...) В основному населення симпатизувало бандерівським бандам, які рейдували територію району і допомагало їм. За завданням керівників бандерівської банди Самосудом здійснювалося вербування населення до бандерівської банди. Протягом 1944 р. через село Межирічку неодноразово проходили бандерівські банди, які підтримувало населення. До партизанського руху населення ставилося погано. Учасників у партизанських заганах у селі не було" [11, с. 475-476]; Раївська сільрада: "Населення до партизанського руху ставилося недоброзичливо (...) В даний момент населення, головним чином, ставиться лояльно до радянської влади. Проте, підтримує рейдуючі бандерівські загони, а також повідомляє про їхнє перебування лише на третій – четвертий день" [11, с. 501]. І такі, або подібні свідчення подані службовцем держбезпеки майже по кожній сільраді Радомишльського району. Звісно, що подібні настрої населення вселяли в повстанське командування впевненість у тому, що вдасться розгорнути масштабне антирадянське повстання на Великій Україні.

Як ми вказували вище, першим в рейд на східну Житомирщину та західну Київщину 2 березня 1944 р. вирушило повстанське з'єднання "Базар" (загін № 37) під командуванням Миколи Мельника ("Онищенка") [3, с. 472; 7, арк. 24]. З'єднання "Базар" на грудень 1943 р. складалося з чотирьох загонів ("Буревія" – 60 вояків, "Лисогора" – 55 вояків, "Миронюка" – 45 вояків, "Романа" – 58 вояків) силою 218 багнетів. Особовий склад з'єднання на той момент був "мозаїкою добровольців та мобілізованих із Західної України, а більшість – це добровольці зі Східної України і принагідні елементи, котрі за різних обставин потрапили в наші ряди" [7, арк. 24]. Складні умови переходу фронту у січні – лютому 1944 р., діяльність радянської агентури, бої, вихід окремих підрозділів у Волинську область та дезертирство послабили бойовий потенціал з'єднання, скоротивши його особовий склад, як уже згадувалося, до 148 осіб, але при цьому дозволивши "розжитися" трофейною німецькою зброєю та одягом під час нападів на відступаючі німецькі підрозділи [7, арк. 24].

У ніч з 2 на 3 березня 1944 р. з'єднання перетнуло колишній радянсько-польський кордон (сучасна межа Рівненської і Житомирської областей) і відправилося на схід в напрямку сіл Кам'янка – Лопатичі – Кишин Олевського району Житомирщини [3, с. 473, 7, арк. 24]. Села Кам'янка та Лопатичі обігнули з півночі, після чого повернули в лісовий масив на південь від Кишина й стали табором на днівку над ранок 3 березня в лісі між селами Кишин і Стопінка [7, арк. 24]. Перша днівка на території Житомирщини відбулася цілком спокійно без жодних інцидентів [3, с. 473], але ввечері 3 березня 1944 р. почався сильний снігопад в перемішку із дощем [7, арк. 24]. Незважаючи на складні метеорологічні умови, командування з'єднання прийняло рішення в ніч з 3 на 4 березня продовжити марш в напрямку на південний-схід до с. Жубровичі в якому повстанці взяли собі провідника з місцевих селян [3, с. 473] й, вийшовши із села, стали на денний постій за залізницею Городниця – Білокорівичі зранку 4 березня [7, арк. 24].

Того самого дня о 15-й годині відбувся доволі цікавий випадок: "наша ("повстанська" – *І.П.*) стежа (розвідка – *І.П.*) натрапляється на стежу червоноармійців, котрі

стояли в селі Жубровичі в кількості 65 чоловік. Пристрічі не стріляють, лише йдуть за нашою стежою. А що цілий день падав сніг, наша стежа залишала за собою слід. Наша стежа повідомляє про зустріч з червоними. Загін приготується до відмаршу і відходить. У цей самий час розвідка червоних підходить до нашого місця і бачачи нас, вогню не відкриває, лише слідить за нашими рухами. Коли наш скорострільник намірюється відкрити по них вогонь, вони роблять те саме, коли наш скорострільник бере скоростріл і відходить – вони роблять це саме. Однак, не довіряючи їм, загін проходить в напрямку на південь, відтак круто переходить на північний схід, переходячи села Миколаєвичі (має бути – Миколаївка – *І.П.*), Рудня Миколаєвицька (має бути – Рудня-Миколаївка – *І.П.*) і становиться на постій на північ від Рудні Миколаєвицької під с. Дувлін (має бути – Дивлін – *І.П.*)" [7, арк. 25]. З боку червоноармійців не було зафіксовано жодної спроби переслідувати рейдуючих повстанців або заблокувати їх рух, що дозволило з'єднанню перепочити в лісі коло Дивлина протягом двох діб [3, с. 473].

Після відпочинку, повстанці продовжили рейд у південно-східному напрямку через села Кам'янка-Гірка, Охотівка, перетнувши дорогу Коростень – Новоград-Волинський і підійшли до села Бондарівка Коростенського району. В село відправляється розвідка із восьми кубанських козаків, які дезертирували і, як пізніше стало відомо, почали працювати в Малинському райвідділі НКВС [7, арк. 25]. Дезертирство кубанців (які раніше, можливо, були радянськими агентами) змусило командування з'єднання відмовитися від ідеї розбити табір поблизу Бондарівки й підштовхнуло до прийняття рішення про подальший похід у північно-східному напрямку до с. Радогощі, де було проведено днівку [7, арк. 25].

8 березня 1944 р. повстанські відділи, минаючи Бондарівку, через с. Ушиця та хутір Рафалівка продовжили свій рух на схід [3, с. 474], форсували річку Уж і стали на днівку поблизу с. Сантарка Коростенського району [7, арк. 25]. 9 березня 1944 р. з'єднання перетинає дорогу Коростень – Житомир на північ від с. Лісовщина. Того самого дня в с. Іванівка, повстанці знову мирно розходяться з ротою червоноармійців і просуваються до с. Ковалі, форсуючи річку Іршу між селами Ковалі і Старики [7, арк. 25], вийшовши в шершнівські ліси [3, с. 474]. Протягом 10 – 13 березня рейдуючі повстанці просуваються вздовж південного берегу р. Ірші шершнівським лісовим масивом у напрямку с. Шершні. 18 березня починається сильний снігопад, який на декілька діб повністю паралізував рух рейдуючих і гнітюче подіяв на вояків [7, арк. 25]. У відділах закінчилася провізія (м'ясо і шоно, запас який несли від початку рейду), що суттєво ускладнило завдання повстанцям, які змушені були з'являтися в селах, розконспіруючи таким чином маршрут свого руху [3, с. 474]. 21 березня 1944 р. рій повстанців (очевидно 10-12 осіб) на чолі з командиром "Максимом" відділився для проведення операцій у Малинському і Потіївському районах [7, арк. 25], а основана група форсує р. Іршу і стає табором в лісах поблизу с. Мелені Чоповицького (зараз – Коростенського) району [7, арк. 25].

Постійне пересування по снігових заметах і відвідниці сіл цілковито розконспірували напрям пересування з'єднання, що дозволило військам НКВС організувати переслідування та облаву на лісовий масив. 21 березня 1944 р. в лісі коло с. Мелені підрозділ військ НКВС (60, за іншими даними – 70 осіб) разом з місцевим активом та мобілізованими селянами (за різними даними від 55 до 65 осіб) [3, с. 475; 7, арк. 25] атакували повстанський табір. З'єднанню вдалося своєчасно організувати оборону й після сорокахвилинного бою відбити атакую-

чих, які за різними повстанськими звітами, начебто втратили 12 або 17 осіб убитими (хоча при цьому, вказується, що повстанці забрали у вбитих 11 гвинтівок). Власні втрати упівці оцінили як двоє вбитих і один поранений [3, с. 475; 7, арк. 25].

Після бою, наступаючі відійшли до с. Мелені, а повстанці форсованим маршем пішли на схід, проминаючи села Устинівку, Рубанка, Буда Ободівська, Горинь, Зибин, Ворсівка, Меделівка, Вишевичі, човнами переправилися через р. Тетерів і вступили на територію Київської області [3, с. 375]. Відірвавшись від переслідування військ НКВС і винищувальних батальйонів, рейдуючі відділи отаборилися в глибокому лісовому яру неподалік с. Кодра Макарівського району Київської області [7, арк. 25].

Протягом цілого дня 22 березня 1944 р. повстанці відпочивали в таборі під Кодрою. За даними звітів, день минув спокійно [7, арк. 25]. В ніч з 22 на 23 березня рейдуючі відділи спробували дістатися до залізниці Сарни – Київ, щоб там отаборитися і перечекати сильні снігопади. Однак, через погану погоду, відділи збиваються з маршруту і після цілонічного блукання навколишніми лісами знову повертаються до попереднього табору під с. Кодра в якому з часів проходження фронту збереглися гарні землянки й окопи, придатні для оборони [3, с. 475-476].

Зранку 23 березня повстанський табір атакували мобілізовані у с. Біла Криниця Радомишльського району Житомирської області радянські активісти і звичайні селяни. Напад було легко відбито після 10 хвилинної перестрілки. Одного атакуючого вбито, четверо (за іншими даними – п'ятеро) захоплено в полон. Повстанцям дісталось шість гвинтівок та один ППШ. Полонених, після агітаційної бесіди відпустили [3, с. 476, 7, арк. 25]. Того самого дня загін під командуванням "Лисогора" вирушив в окремий рейд Житомирщиною (в околиці Чопович) [7, арк. 26]. У с. Устинівка відділ "Лисогора" розігнав місцевий винищувальний загін, при чому загинуло троє радянських активістів [7, арк. 26]. 26 березня о 10 годині ранку у с. Велика Рача відділ "Лисогора", несподіваною атакою розбив винищувальний загін, убивши при цьому 20 і полонивши 8 осіб, захопивши 30 гвинтівок, один легкий кулемет, протитанкову рушницю, обмундировання і боєприпаси [7, арк. 26].

27 березня відділ "Лисогора" приєднується до основних сил на Київщині. 28 березня, відчуваючи гострий дефіцит харчів, рейдуюче з'єднання трьома відділами ("Лисогора", "Ярого" і "Ворона") відправляється в три різні села: Білу Криницю, Кримок і Білку [3, с. 476]. Провіант зумів дістати лише відділ "Ярого" в Білці. Інші відділи наштотхнулися на гарнізони військ НКВС, розташовані в селах і відступили [3, с. 476].

29 березня – 30 березня 1944 р. з'єднання "Базар" витримало найбільші бої з підрозділами внутрішніх військ на межі Київської та Житомирської областей. З огляду на те, що два повстанські і один радянський звіт про ці події дещо відрізняються окремими деталями дозволимо собі процитувати уривки з усіх трьох документів. Отже в першому повстанському звіті вказувалося: "Слідуючого дня НКВС разом з частинами Червоної армії біля години 11-ї дня при допомозі місцевих лісників підсунулися під наше місце постою до раніше розміщених наших застав і кулеметних гнізд, як також розподілених одиноких відтинків для роїв. Цей наскок не є для нас несподіванкою. НКВС, щоб нас спровокувати, знаючи нашу тактику, що ми часто-густо зриваємося в наступ, не зважаючи на ворожі кулі, виспало чоловік 20-30 розстрілюючи на наші застави, хоча ми нас виманити зі своїх становищ. По довгому розслідуванні, що це не є

т. зв. "стрибки" (члени винищувальних/"істребительних" загонів – *І.П.*), ані актив (радянський, партійний, комсомольський та колгоспний актив сіл – *І.П.*), рішення зі своїх становищ не висуватися, лише далі займати оборону, що опісля показалося зовсім правильним. Зав'язався тяжкий, довгий бій, котрий тривав від години 11-ї до 19-ї. Декілька разів більшовики старалися йти в наступ, але вогонь наших кулеметів змушував їх завернутись, оставляючи на полі вбитих і ранених. Зухвалість стрільців доходила до того, що підпускали червоних на віддаль 20 метрів і так відкривали сильний вогонь, вбиваючи червоних. В бою (з повстанського боку – *І.П.*) брало участь всього 60 людей. В кінці червоні відступили, лишаючи на полі бою до 40 убитих і ранених. Серед вбитих було 8 (вісім) сов. офіцерів. Вечером червоні відступають. Ми також під охороною ночі подаємося прямо на північ з наміром перебратися за залізницю Коростень – Київ, в Іванківські ліси. Це нам не вдається тому, що НКВС заздалегідь пустило бронепоезд для контролю цього відтинку залізниці. В додатку сніг, який впав до 1 метра, зовсім спаралізував наші рухи, люди виснажені в зв'язку з барком харчів та довгої дороги, погано одягнені на холоді і морозі доходять до збожевоління. Є декілька таких випадків. Мусимо самі їх лікувати, бо іншого виходу не було. День стоїмо під залізницею, відтак, думаємо ніччю пробратися за залізницю, нас обстрілюють сильним кулеметним огнем із станкових кулеметів з бронепоезда. Звертаємо з обраної дороги. Хочемо обійти дорогу і переправитися через р. Тетерів біля с. Мигалки і на лівому березі перейти залізницю і так знову через р. Тетерів і в Іванківські ліси. НКВС слідом за нами йде цілу ніч. Час від часу робимо засідки, відбиваємося. Вони не зважають на свої жертви, добавляють нові сили і далі нас переслідують. На ранок приходимо до с. Мигалки. Моста на річці немає. НКВС переслідує далі. Це їм вдається досить легко, бо ми протоптуємо їм дорогу. Проходячи біля села, кілька стрільців скопило в близькі хати, щоб дістати які-небудь харчі. В селі повно війська. Зав'язується коротка перестрілка. Наші відступають в напрямку більшого лісу. Деякі стрільці, котрі підбігли до дальших хат не встигають долучитися до нас і попадають в руки НКВС. Далі розділяємося на три групи: одна з командиром Вороном, друга з командиром Ярим, третя з командиром Лисогором. НКВС на короткий час залишає нас, висилаючи слідом за нами лише розвідку, а самі далі стягують більші сили. Після обіда (весь час падає сніг) злучаємося разом. Далі ходити немає сил. Стрільці виснажені і голодні. Рішаємо здержатись, зварити обід, а там далі рушити в дорогу. В тому часі наскокують знову війська НКВС. Ми приймаємо бій, бо відступати немає сил. Великий сніг загрожує нашому цілковитому знищенню. Бій триває від третьої години дня до пізнього вечора. Війська НКВС весь час атакують нас. З перших стрілів стає ранений ком. Ярим, а далі важкоранений командир Лисогір – добиває себе гранатою. Червоні підкидають все нові й нові сили, незважаючи на свої жертви, стараються нас взяти. Їм це не вдається. Після нерівного бою, під охороною ночі відступаємо. Наші жертви в цей день великі – 9 стрільців не вертаються з села, попадають до НКВС, 20 гине в бою, а 10 стрільців зістали раненими. Бій цей був недалеко села Кодра Радомишльського району (насправді – Макарівського району Київської області – *І.П.*). Над вечір попадає в полон 2-ох червоних, котрі розказують, що жертви НКВС є великі, що ми довідалися опісля з оповіді людей, що було зверху 120 убитих рядових і офіцерів, ранених числа довідатись неможна, з оповідань знаємо, що було багато" [7, арк. 26-27].

Дещо лаконічніше про ті самі події оповідає інший повстанський звіт: "На червоних не довелося довго ждати. В год. 11 наша застава відкрила вогонь. Показалося, що червоних в силі 20 чол. посувалися розстрільною під наші становища. Коли наші відкрили огонь, більшовики стали втікати, хочаби нас рушити з окопів. Зав'язався довгий, затяжний бій. Більшовики кинули біля 500 кращих НКВД-истів і більшість в них озброєних "снайпери". Бій тривав від 11 год. ранку до 8 год. вечора. Червоні чотири рази йшли в атаку і чотири рази відступали, лишаючи на полі бою своїх вбитих і ранених. Був сніг і мороз, хлопці по черзі ходили до огню грітися і дещо перекусити. Червоні відступили, залишивши на полі бою 20 вбитих і ранених 30 чол., наші втрати: вбитих "0", ранених "11". Це було дня 29 березня 1944 р. Далі, щоб виминути погоні, переходили в Бороднянський район. Тут організуємо харчі і подаємося під залізницю. Залізниці цієї ночі не встигаємо перейти. Вдень починає падати сніг. Ввечері висилаємо на робочий посілок за картоплею, люди наскакують на засідку. Один вертається ранений в ногу, решта приходить аж ранком. Це задержує наш похід. Їсти немає що. Трапляються випадки збожевоління від холоду і голоду. Помило всього, пересуваємося в друге місце. Залізницю знов не встигаємо перейти. Сніг все-таки далі падає. День проходить без особливих випадків. 2-ох стрільців збожеволіло і вмирають зі зими. Червоні весь час сліdkять наші рухи. Ми ставимо собі завдання за всяку ціну пробратися в Іванківський ліс. Однак не вдається. Коли підійшли до залізниці, червоні відкрили огонь з бронепоезда. Котрий заздалегідь уже підійшов. Ми розпалися по лісі. Через деякий час збираємося. Жертв не було, тільки сотенний Ворон згубився. Залізниці не перейшли. Це було під станцією Спартак, р-н Іванків. Снігу впало по пояс. Харчів немає. Скрізь по селах застави. (...) Весь час за нами ходить НКВД. Декілька разів відбиваємося, і це частинно здержує погону. По дорозі гине ще стрільців "Л" від перевтоми і голоду. Над ранок добираємося до с. Мигалки, р-н Радомишль, з надією дістати харчі і переправитись через річку. Це не вдається, тому що в селі стоїть застава НКВД і пости на річці. Без нічого вертаємося в ліс. Це хвилює здержує червоних і розгублює. До обіда падає сніг, а після обіда випогоджується. Ми знову сходимось. Рішаємо відпочити і погрітись, а коли наскокати червоні, прийняти бій. Довго не довелося відпочивати. Скоро червоні, йдучи по наших слідах, найшли на наш постій. Почався бій. Ми зайняли оборону в формі трикутника. Праве крило – бунчужний Залізник, ліве – Ярій, зал охороняв Лисогір. Червоні натикаються на к-ра Ярого. Який скоро зістає ранений і декілька стрільців вбитими, але не відступають. Червоні весь час атакують. Наші атаки раз враз відбивають. Кулемети переходять з рук в руки, бо кулеметники гинуть або ранені. Лисогір має наказ йти на допомогу Ярому. Лисогір бере рій стрільців і йде на допомогу Ярому. Але дістає рану в груди і розриває себе гранатою. Бій тривав, хоч жертви були великими. Пізно вечером, в годині 7-ій, наказ відступати. Червоні також розгубились і, розсипавшись, залишають поле бою" [3, С. 476-478].

Радянський звіт, який сьогодні виявлений вченими, стосується винятково подій 30 березня, тобто другого великого бою між рейдуючими повстанцями та військами НКВС і підрозділами Червоної армії: "1. За інформацією начальника штабу Військ (йдеться про 18 бригаду внутрішніх військ НКВС – *І.П.*) полковника Брагіна, начальника УНКВС по Житомирській області полковника Шаповалова, начальника райвідділів НКВС міст Радомишль і Коростень відомо, що в районі лісів на північ-

ний схід від Радомишля оперує коло трьох бандформвань УПА загальною чисельністю орієнтовно 300 осіб. З однією з цих банд, якою керує сотенний "Лисогір". Підрозділи Червоної армії 30.03.44 на висоті 164 (0070) вели бій. Крім цього, в русі на Київ помічено в околицях Чоповичів ще одна банда, яка східніше Коростеня 29.03.44 обстріляла військовий ешелон. Згідно з відомостями, отриманими від місцевих мешканців, за 8 км на захід від Житомира в лісі помічено групу озброєних бандерівців з обозом (дані уточнюються органами НКВС).

2. 30 березня 1944 р. підрозділи під командуванням полковника Брагіна: курсанти артучилища, що дислокується в м. Житомирі. 127 осіб під командуванням ст. лейтенанта Журовського, особовий склад бронепоезда чисельністю близько 100 осіб під командуванням капітана Оронського і загін чисельністю 150 осіб із 180-го окремого батальйону 18-ї стрілецької бригади внутрішніх військ НКВС, під керівництвом капітана Новожилова, прочісували ліс (квадрати 1070, 0070, 1080, 0080). Під час операції капітан Оронський зі взводом автоматників приблизно о 15-й годині на висоті 164 (0070) зіштовхнувся з бандою чисельністю 80 – 100 осіб. Невдовзі на допомогу капітану Оронському прибули курсанти-артилеристи в складі трьох взводів, які півкільцем охопили висоту 164 (0070) і вели рішучий наступ. Не однократно переходячи в атаку протягом 7 годин, але через те, що висота в інженерному плані була добре укріплена і вівся масований вогонь з боку противника – бій успіху не мав.

У цей час загін Новожилова, знаходився в с. Соболівка (1080) й отримав данні від населення, що банда з цього села ранком пішла в західному напрямі, після чого командир загону вирішив переслідувати банду, про що доніс полковнику Брагіну. Донесення попало в руки представника Політвідділу Округа, капітана товариша Панкратова, який рекомендував Новожилову утриматися від руху в західному напрямку на висоту 164, а одночасно о 14.00 від імені полковника Брагіна наказав закрити переправи на р. Кодра.

Капітан Новожилов, чуючи протягом 5 годин бій на висоті 164. Сліпо виконував наказ капітана Панкратова, не пішов на стрільбу і цим самим допустився грубої помилки, давши можливість банді вийти в півд.-зах. напрямку.

В результаті семигодинного бою з бандою на висоті було вбито близько 8 – 10 бандитів і поранено до 15 бандитів. Підрозділи Червоної армії втратили убитими – 10, пораненими – 12 осіб, серед убитих один офіцер з артилерійських курсів, дислокованих у м. Житомирі.

3. Із допиту полоненого бандерівця, затриманого Радомишльським райвідділом НКВС та повідомлень місцевих мешканців встановлено, що банди УПА, які оперують в Житомирській області, мають у своєму складі дезертирів, поліцаїв та інших посібників фашизму із сіл Біла Криниця, Соболівка, Мигалки, Веприн та інших сіл Радомишльського району. Крім цього, хоча й незначна, частина місцевого населення, все з тої ж категорії дезертирів і поліцаїв, приєднується до банд і допомагає бандитській діяльності.

Бандити при собі мають по 500 штук патронів на кожного. Продовольство добувають в селах шляхом насильного вилучення в населення. Одягнуті хто в чому, чоботи погані, будучи в селах, насамперед, мобілізують чоботарів для ремонту свого взуття. На озброєнні банди "Лисогора" є крупнокаліберні кулемети, протитанкові рушниці, автомати і гранати" [4, с. 375-377].

Як бачимо, попри розбіжності в оцінці втрат, обидві сторони вказували на запеклий, інтенсивний і безкомпромісний характер боїв. Безумовно, маючи колосальну матеріальну й чисельну перевагу, для військ НКВС

знищення рейдуючих було справою часу. Великі сніги, морози (які в 1944 р. стояли до середини квітня), постійна втома і голод довели катастрофу з'єднання "Базар", яке змушене було невеликим групами пробиватися на захід, до місць передрейдової дислокації дійшло не більше 30 осіб [3, с. 479; 7, арк. 26-27], у тому числі й поранений командир з'єднання М.Мельник ("Онищенко"). Рештки стрільців і командирів були розподілені по інших підрозділах.

Попри цілу низку вдалих і надзвичайно впертих боїв з військами НКВС та підрозділами Червоної армії, командування негативно оцінило рейд з'єднання "Базар", вказуючи, що командир "Онищенко" недотримався інструкцій щодо ґрунтовної підготовки до рейду. Йшлося, насамперед, про те, що командир проігнорував необхідність розбитися і діяти малими бойовими на визначеній території. Також до причин невдачі відносили погані погодні умови і близькість фронту [5, С. 865]. Однак при цьому, позитивним вважався резонанс про рейд серед місцевого населення, здобуті симпатії та інформація про умови боротьби в регіоні [7, арк. 27].

Список використаних джерел

1. Жилук В.М. Діяльність ОУН та УПА на Житомирщині у 1941 – 1944 рр. [монографія] / Вікторія Миколаївна Жилук. – Рівне: Волинські обереги, 2008. – 308 с.
2. Ковальчук І.В. Політично-військові і соціально-економічні складові діяльності ОУН та УПА на території Житомирської і західних райо-

нів Київської областей (військова округа "Тютюнник" у 1941 – 1943 рр.) [Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України]. – К.: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, 2012. – 286 с.

3. Звіт про діяльність повстанського загону № 37 навесні 1944 року на східних теренах Волині // Український збиг: Волинь. 1939 – 1955. Збірник документів. / Володимир Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 472 – 480.

4. Бойове донесення командування 18-ї стрілецької бригади внутрішніх військ НКВС начальнику внутрішніх військ НКВС Українського округу генерал-майору Марченкову про збройну сутичку з відділом УПА неподалік Радомишля від 5 квітня 1944 року // Український збиг: Наддніпрянщина. 1941 – 1955. Збірник документів. / Володимир Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 375 – 378.

5. Річний військовий звіт групи "Тютюнник" та з'єднання груп "44" ("ЗГ") від 15 січня 1945 р. // Літопис УПА. Нова серія, т. 8. Волинь, Полісся, Поділля: УПА та заплілля 1944 – 1946. Документи і матеріали. / Упорядк.: О.Вовк, С. Кокін. – К. – Торонто: Літопис УПА, 2006. – С. 861 – 874.

6. Звіт командира з'єднання "Крути" Чорненка // ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 48 – 51.

7. Звіт з'єднання "Базар" // ГДА СБУ, ф. 13, спр. 376, т. 62, арк. 24 – 28.

8. Патриляк І. "Встань і борись! Слухай і вір..." Українське націоналістичне підпілля і повстанський рух 1939 – 1960 рр. – Львів: Часопис, 2012.

9. Марчук І., Тищенко О. Гурби: квітень 1944-го. – Рівне, 2002.

10. Вовк О. До питання про найбільшу битву УПА під Гурбами // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА. – Дрогобич, 2002. – С. 125 – 137.

11. Довідка-Характеристика начальника Радомишльського району НКВС, лейтенанта держбезпеки Виноградова про ситуацію в районі станом на 28 березня 1945 року // Український збиг: Наддніпрянщина. 1941 – 1955. Збірник документів. / Володимир Сергійчук. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2005. – С. 471 – 511.

Надійшла до редколегії 27.06.13

І. Патриляк, д-р ист. наук, проф.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПРОТИВОСТОЯНИЯ РЕЙДУЮЩИХ ОТДЕЛОВ УПА СОВЕТСКИМ СИЛОВЫМ СТРУКТУРАМ НА ТЕРРИТОРИИ ЖИТОМИРСКОЙ И КИЕВСКОЙ ОБЛАСТЕЙ ВЕСНОЙ 1944 Г.

В статье, опираясь на достоверные источники, детально освещено проблему рейда соединения Украинской повстанческой армии "Базар" на территорию Житомирской и Киевской области весной 1944 г. Проведена максимально точная реконструкция хода боя между отрядами УПА, подразделениями войск НКВД, истребительных батальонов и Красной армии.

Ключевые слова: рейд, бой, дислокация, форсирование, марш, окружение, атака, оборона, Украинская повстанческая армия, войска НКВД, истребительные батальоны, Красная армия.

I. Patrylak, Doctor of History, Prof.
Taras Shevchenko National University of Kyiv

CONFRONTATION BETWEEN UIA (UPA) RAIDING TROOPS AND THE SOVIET SECURITY FORCES ON THE TERRITORY OF ZHYTOMYR AND KYIV REGIONS IN SPRING 1944

The article is devoted to one of the obscure points in the history of Ukraine during the Second World War. On the basis of original documents in detail the course of the raid of troops of Ukrainian Insurgent Army (UPA) (group "Bazar") in the Zhytomyr and Kyiv regions in spring 1944. Was analysis the greatest battles with the Soviet state security forces.

Keywords: raid, battle, dislocation, crossing, march, environment, attack, defense, the Ukrainian Insurgent Army (UPA), NKVD troops, destroyer battalions, the Red Army.

УДК 94(470+571)(=163.2) "18"

Т. Прищепа, асп.
КНУ імені Тараса Шевченка, Київ

ПЕРЕСЕЛЕННЯ БОЛГАР НА УКРАЇНСЬКІ ЗЕМЛІ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ПІСЛЯ КРИМСЬКОЇ ВІЙНИ (1853 – 1856 РР.)

В статті досліджуються основні причини та процес переселення болгар на територію Півдня Російської імперії після Кримської війни 1853-1856 рр. Особлива увага приділяється останній міграційній хвилі 1860-1863 рр., яка, власне, й завершила болгарську колонізацію в даному регіоні.

Ключові слова: болгары, переселення, Російська імперія.

Серед багатьох проблем, пов'язаних з історією формування болгарської общини на території сучасної України, яка на сьогодні не достатньо висвітлена в історіографії, є історія комплексного дослідження процесу переселення у др. пол. XIX ст. Переселення болгар на південноукраїнські землі розпочалося у др. пол. XVIII ст. і тривало до 70-х рр. XIX ст. Даний процес був зумовлений багатовіковим політичним, національним та

релігійним гнітом Османської імперії. Метою дослідження є комплексне та всебічне вивчення болгарських колоній Півдня Російської імперії та виявлення особливостей процесу переселення.

Варто зазначити, що дослідження істориками даної проблеми було зосереджене на окремих аспектах переселенського процесу. Особливої уваги для розгляду проблеми потребують праці А. А. Скальковського [14, 156 с.],